

Etik, politik och barnets mänskliga rättigheter

Föredrag vid konferensen Barnets rättigheter – från ord till handling! Eslöv 25 januari 2011

Lars H Gustafsson

Det var någon gång under senare delen av 1980-talet. I den grupp av frivilligorganisationer, den så kallade NGO-gruppen, som aktivt deltog i arbetet på att utforma FN:s barnkonvention, rådde feststämning. Under flera år hade arbetet gått trögt. Det hade funnits motsättningar mellan stormaktsblocken. Men nu hade isen tinat, och arbetet gick snabbt framåt. Det blev tydligt att det skulle bli en konvention till slut.

Simone Ek, som tillsammans med mig företrädde Rädda Barnen, hade bjudit in till kalas för att fira det hela. Det var glada miner överallt. Jag satt intill Florence från Katolska barnbyrån. Hon sa:

”Du ska veta hur lycklig jag är över den här konventionen. För den är ju ingenting annat än Jesu kärlekslära – men på FN-språk!”

På andra sidan bordet satt Jabar från Algeriet, som företrädde en muslimsk organisation.

”Jag hör vad du säger”, sa han. ”Så märkligt – för hemma brukar vi säga att det här är islam på FN-språk. Och vi är lite förundrade över att ni så förbehållslöst tagit till er några av Koranens mest bärande tankar!”

Vi såg på varandra och skrattade. För plötsligt stod ett par saker klara för oss. Det ena var att skillnaderna är mindre än vi tror. Om vi tar fasta på de mest grundläggande värderingarna i de stora världsreligionerna och de mest utvecklade sekulära tankesystemen, berövar dem kulturella markörer och religiöst symbolspråk och sedan klär upp dem i den lite stelt formella dress som FN-språket erbjuder – ja, då får vi plötsligt möjlighet att komma överens. Inte utan arbete – men det går!

Och så det andra: Barnkonventionen är, liksom andra FN-dokument av liknande slag, långt ifrån värdeneutral. För att uttrycka det på nusvenska: Den har en *värdegrund*, som är både utvecklad och stabil.

Allt detta kom jag att tänka på under veckan som gick. Jag är en av de experter som svarar på frågor på föräldrasajten GrowingPeople. I torsdags fick vi ett brev som lyder så här:

Min fråga gäller vad lagen säger angående "time out" i förskolan. Jag bevittnade en sådan för två dagar sedan då en pojke i förskolan, 1 1/2 år gammal, bars ut från matsalen och fick sitta själv i ett anslutande rum med dörren stängd till övrig verksamhet. Efter ett par minuter

öppnade förskolläraren dörren och sade något till barnet (hon ståendes i dörren och tittandes ned mot barnet som satt på golvet). Hon stängde sedan dörren igen och ytterligare någon minut gick. Därefter steg hon in i rummet och satte sig ned och tillrättavisade pojken för att sedan arrogant lyfta in honom i matsalen igen.

Jag blev ombedd att skissa på ett svar.

I Föräldrabalkens 6 kap sägs:

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

Denna paragraf innehåller vad som i dagligt tal brukar kallas "anti-agalagen". Förbudet mot aga och mot "annan kränkande behandling" infördes 1979. I propositionen som föregick lagen (Prop. 1978/79:67) preciserar regeringen vilket slag av kränkande behandling som ska anses straffbar. Här skriver man bland annat:

Rumsarrest o.d. används ibland, främst i bestraffningssyfte. Åtgärden kan skapa ångest hos barnet och kan vara att beteckna som en otillåten kränkning av barnet, när den inte med hänsyn till omständigheterna rentav är att räkna som en kroppslig bestraffning eller annars faller under brottsbalkens bestämmelser.

Redan 1979 gjordes det alltså klart att det inte är acceptabelt att förpassa ett litet barn till isolering i ett annat rum. När nannymetoderna dök upp i Sverige på 2000-talet kom denna fråga upp igen, eftersom "timeout" i olika former var en av de metoder som rekommenderades i de program som nu gjorde sitt intåg. Folkhälsoinstitutet har behandlat frågan på institutets hemsida. Här sägs bland annat:

- Timeout kan betyda att den vuxne tar hand om ett oroligt barn och går undan med barnet till en lugnare plats. Barnet lämnas således inte ensamt. Det är en metod som kan vara lämplig om situationen kräver det.
- Timeout kan också betyda att barnet placeras ensamt i en särskild del av rummet ("skamvrå") och i ett helt annat rum. Detta är ett helt oacceptabelt sätt att behandla barn.

Brevskrivarens underliggande fråga om det är tillåtet att göra så mot ett barn är alltså högst relevant, och mitt svar skulle bli: Ytterst tveksamt. Hur sedan en åklagare eller en domstol skulle hantera frågan om den kom på bordet är förstås en helt annan sak. Och inte blev det klarare efter den gångna veckans andra händelse som jag vill beröra. Då ändrade nämligen hovrätten en dom efter misshandel. En pappa hade blivit arg på sin 14-åriga dotter, som inte velat lämna ifrån sig sin mobiltelefon. Han hade då tagit ett kraftigt tag om halsen på flickan, dunkat hennes huvud upprepade gånger mot diskbänken och sedan slagit henne i ansiktet med en toffel. Tingsrätten hade bedömt detta som grov misshandel och dömt till sex månaders fängelse. Men sedan en socionom vittnat om att flickan var "besvärlig" ändrade hovrätten domen till villkorlig dom med samhällstjänst, samtidigt som skadeståndet sänktes. Frågan blir: Hade domstolen gjort samma bedömning om en man hade utövat samma våld mot sin hustru eller mot sin senildemente far?

Oavsett hur våra lagar och förordningar ser ut tycks det alltså uppenbart att vi i vår *praktik* accepterar ett annat sätt att behandla barn på än vi skulle godta om det var vuxna det gällde. Om en chef som tröttnar på en medarbetares argument stänger in denne i ett isoleringsrum och ställer sig på post utanför tror jag de flesta skulle vara överens om att det handlade om trakasserier på arbetsplatsen – om inte rentav olaga frihetsberövande.

Så låt oss då återvända till barnkonventionen. Som ni säkert vet inleds den med att staterna erinras om principerna i FN-stadgan och i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Här talas bland annat om ”erkännandet av den inneboende värdigheten hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika oförytterliga rättigheter.”

Staterna påminns också om att de när de en gång skrev på den allmänna förklaringen godtog principen om att ”envar är berättigad till *alla* de fri- och rättigheter som däri anges, utan åtskillnad av något slag.”

Alla medlemmar av människosläktet... *envar* är berättigad till... FN vill alltså markera att allt vad man tidigare kommit överens om när det gäller mänskliga rättigheter också gäller barnen. För barnen är människor – de tillhör människosläktet! Här anknyter man till den diskussion som fanns innan arbetet med barnkonventionen tog sin början 1979. Från flera håll framfördes nämligen en kritik mot hela projektet. Man menade att barn redan omfattades av de deklarationer och konventioner som fanns sedan tidigare. Varför skulle just barn särbehandlas och ges en egen konvention? Vilken grupp skulle då komma härnäst? Och skulle inte själva idén med en text som omfattade *alla* förfelas på det sättet?

Att man ändå till slut bestämde sig för en barnkonvention berodde på att man från olika håll, inte minst från frivilligorganisationernas sida, kunde ge nästan hur många exempel som helst på att barn i praktiken alls inte behandlades som fullvärdiga människor. Barn såldes och utnyttjades i arbete och för sexuella tjänster, barn misshandlades och berövades ofta sina möjligheter till hälsa och utveckling.

Som följd av denna diskussion kom själva inledningen till barnkonventionen, alltså den som kommer före de egentliga artiklarna, att bli särskilt viktig. I den betonas alltså att barn är människor och ska ha samma rättigheter som alla andra. Och att barn sedan, eftersom de utgör en särskilt sårbar grupp, utan rösträtt och utan fackligt och politiskt inflytande, dessutom måste förses med ett antal tilläggsrättigheter. Det är dessa som sedan formuleras i de följande artiklarna.

Redan principen om att barn är människor liksom den om alla människors lika värde borde vara tillräcklig för att den nämnda timeout-bestrafningen på förskolan och särbehandlingen i domstolen skulle vara otänkbar. Till det kommer ytterligare en viktig princip, nämligen den om barnets rätt till en känsla av värdighet och värde. Formuleringar om detta finns på flera ställen i barnkonventionen. Redan i början av inledningen erinras alltså om ”den inneboende värdigheten hos alla medlemmar av människosläktet”.

I artikel 23 sägs att ett barn med någon form av handikapp ”bör åtnjuta ett fullvärdigt och anständigt liv under förhållanden som säkerställer värdighet”, i artikel 28 att disciplinen i skolan ska upprätthållas ”på ett sätt som är förenligt med barnets mänskliga värdighet”, i artikel 37 att ett

frihetsberövat barn ska alltid "behandlas humant och med respekt för människans inneboende värdighet" och i artikel 39 att ett barn som varit illa eller utsatts för övergrepp ska erbjudas återanpassning och rehabilitering "i en miljö som befrämjar barnets hälsa, självrespekt och värdighet".

Som ni märker rör det sig om en princip och om artiklar med högt aktualitetsvärde. Inte minst mot bakgrund av den diskussion som nu förs om disciplinen i skolan. Och om hur barn och ungdomar har behandlats och behandlas när de befinner sig i samhällsvård. Eller hur de barn behandlas som hotas med avvisning ur landet. Rätt till en känsla av värdighet och värde – vad ska vi fylla dessa något abstrakta begrepp med?

Lennart Nordenfelt, professor vid Linköpings universitet, har tillsammans med en grupp filosofer från England och Polen utrett innebörden i begreppet värdighet. Man identifierade fyra typer av värdighet, där den i detta sammanhang mest relevanta är den fjärde typen, som man benämner "den personliga identitetens värdighet". Centrala element i detta begrepp är integritet, fysisk och kulturell identitet och autonomi. Alla dessa egenskaper kan hotas eller skadas, till exempel av andra människors handlande. Den personliga identitetens värdighet kan alltså, till skillnad från människovärdet, reduceras eller rentav gå förlorad. En människa som blivit kränkt och förödmjukad kan med rätta hävda att hon förlorat sin värdighet – men inte sitt människovärde. Människovärdet är absolut – eller borde åtminstone vara det. En människas värdighet är däremot knuten till hans eller hennes egen känsla och upplevelse. Vad barnkonventionen påminner oss om är att vi inte bara är skyldiga att respektera alla barns lika värde utan också varje barns rätt till en känsla av värdighet. Inget barn ska behöva känna sig mindervärdigt, bland annat för att känslan av ovärdighet gränsar till känslan av skam.

Jag har samtalat med många barn som utsatts för övergrepp av olika slag. Det gemensamma för dem är att de ofta tonar ner betydelsen av den fysiska smärtan – för att i stället framhäva den psykiska, främst känslan av att inte vara någonting värd, att inte vara någon som är värd att älska. Kort sagt – känslan av skam. Det barn som stängs in i ett isoleringsrum, på förskolan eller på ett ungdomshem, förlorar på samma sätt sin känsla av värdighet. Liksom det barn som hånas och möts med ironi. Liksom det barn som blir utfrysad, som ingen längre talar med.

Jag skulle önska en bred och allmän diskussion om värdighetsbegreppet, ett av de mest centrala i den värdegrund som genomsyrar barnkonventionen. Bland föräldrar, förstås. Men också bland alla oss som arbetar med barn och som är tänkta att fungera som barnkonventionens väktare i de verksamheter där vi befinner oss.

En bra ingång till ett sådant samtal är våra yrkesetiska koder. De anknyter nämligen till formuleringar i FN-dokumentet om mänskliga rättigheter. Tydligast blir detta i dokumentet *Etik i socialt arbete*, antaget av Akademikerförbundet SSR 2006. Här citeras direkt FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. I tillämplig form, anpassad för socialt arbete, blir lydelsen:

Alla människor har ett lika och högt värde. Detta värde är en given del av vårt liv och beror inte på hur nyttiga vi är, vilken status vi har eller hur stort vårt välbefinnande är... Respekt för varje människas värdighet och integritet är en etablerad norm, liksom respekt för hennes frihet och självbestämmande... Varje form av diskriminering är utesluten... Grundläggande värden i arbetet och för professionen är mänskliga rättigheter och humanitet.

Psykologernas motsvarande dokument, *Yrkesetiska principer för psykologer i Norden*, antogs 1998. Under rubriken Rättigheter och värdighet följer formuleringar, välbekanta för den som är förtrogen med FN-dokumentet:

Psykologen respekterar och främjar utvecklingen av varje människas grundläggande rättigheter, värdighet och värde... I detta ingår också att respektera individuella, rollmässiga och kulturella olikheter vad gäller funktionsnivå, kön, sexuell orientering, etniskt och nationellt ursprung och tillhörighet, ålder, religion, språk och socioekonomisk status...

Sjuksköterskorna följer den internationella kod som utarbetats av International Council of Nurses (ICN) 1953 och senast reviderats år 2007. Här sägs bland annat:

I vårdens natur ligger respekt för mänskliga rättigheter, kulturella rättigheter, rätten till liv, till värdighet och till att behandlas med respekt.

Här finns också en annan formulering av stort principiellt intresse:

Sjuksköterskan ingriper på lämpligt sätt för att skydda enskilda individer, familjer och samhälle när deras/dess hälsa är hotad av medarbetare eller andra personers handlande.

En sådan ingripandeplikt finns också i lärarnas yrkesetiska regler från 2001, avsedda för lärare från förskola till vuxenutbildning:

Lärare ingriper om en kollega uppträder kränkande mot en elev eller motverkar en elevs rättigheter.

I lärarnas riktlinjer finner jag ingenstans ordet "värdighet", men underförstått speglas det i lärares skyldighet att

alltid bemöta eleverna med respekt för deras person och integritet samt skydda varje individ mot skada, kränkning och trakasserier.

Ingripandeplikten gäller inte enbart mot kränkande kollegor. Lärare ska dessutom

påtala och engagera sig mot sådana utvecklingstendenser och handlingar i skola och samhälle som kan skada eleverna

och

påtala fel, komma med konstruktiv kritik och i yttersta fall genom aktivt handlande ingripa mot sådant som strider mot den människo- och kunskapssyn som lärares yrkesetik vilar på.

Här finns alltså en uppmaning att visa civilt mod åt alla håll. För att understryka detta ytterligare sägs:

Lärare arbetar i enlighet med det samhällsuppdrag de fått, där det fastlagts genom demokratiska beslut och om det inte strider mot dessa yrkesetiska principer.

Med all önskvärd tydlighet klargörs alltså att yrkesetiken, som i sin tur vilar på den värdegrund vi kan finna i FN-dokument som barnkonventionen, går före beslut eller förordningar som strider mot denna etik.

Äldst bland yrkeskoderna är de läkaretiska reglerna. Redan 1948 stadfästes den så kallade Genève-deklarationen som bygger på urgamla principer tidigt lanserade av Hippokrates och hans efterföljare långt före Kristi födelse. Referenserna till FN-dokumentet om de mänskliga rättigheterna blir tydligast i de tilläggsprotokoll som tillkommit senare. Av särskilt intresse i detta sammanhang är den så kallade Lissabondeklarationen från 1981, som behandlar patientens rätt i förhållande till staten och andra vårdgivare. Principen om alla människors lika värde lyser här tydligt i formuleringar som: "Varje patient har, utan åtskillnad, rätt till lämplig medicinsk vård", en formulering som vi ofta hänvisar till när vi inom *Rätt till vård-initiativet* driver frågan om papperslösa flyktingars rätt till sjukvård, tandvård och rehabilitering. Prioriteringar är nödvändiga inom vården men får aldrig, enligt Lissabondeklarationen, ske på andra grunder än de rent medicinska.

Begreppet värdighet lyfts fram:

Patientens värdighet och rätt till enskildhet, skall alltid respekteras i samband med medicinsk vård och undervisning.

Också här finns, liksom i sjuksköterskornas och lärarnas koder, en ingripandeplikt. Men här handlar den enbart om skyldigheten att agera på samhällsnivå:

Närhelst lagstiftning, regeringsåtgärder, eller annan administration eller institution förnekar en patient dessa rättigheter, bör läkare vidta lämpliga åtgärder för att säkerställa eller återupprätta dem.

De grundläggande principerna i FN:s olika överenskommelser om de mänskliga rättigheterna utgör alltså det ideologiska fundamentet också för våra yrkesetiska koder. Den som väljer att arbeta inom dessa yrken har därmed åtagit sig att verka i enlighet med dessa principer, alldeles oberoende av staters, kommuners och andra aktörers agerande. Den stat, huvudman eller privata entreprenör som genom lagstiftning, förordningar eller praxis försöker förmå medarbetare att arbeta efter andra principer, till exempel genom att utestänga vissa barn från förskola, skola, vård, fritidsaktiviteter eller där behandla dem på i något avseende diskriminerande sätt, försätter berörda pedagoger, socialarbetare, psykologer, sjuksköterskor eller läkare i allvarliga etiska dilemman. Det gäller också de dilemman som uppstår när resurs- och kunskapsbrister, inkompetent förvaltningsledning eller ogenomtänkta organisationsförändringar tvingar oss att arbeta under förhållanden där vi ser att barn faktiskt kommer till skada.

Den finns en uppenbar risk att sådant leder till konflikter, till exempel när lärare tar sin ingripandeplikt på allvar eller när läkare börjar agera i enlighet med Lissabondeklarationen för att "säkerställa och återupprätta" de rättigheter som vårdgivaren kränker. Men allvarligast är risken för etisk avtrubning. För att undvika både yttre och inre konflikter väljer då de berörda att döva sina samveten och följa givna direktiv, även när de står i strid med vad som sägs i de yrkesetiska koderna. De historiska erfarenheterna av vad en sådan avtrubning kan leda till är förfärande. Följderna blir naturligtvis värst för de med begränsad autonomi, och hit hör barnen, som då drabbas direkt. Men man bör inte underskatta de negativa konsekvenser en sådan glidning av värderingarna får också för oss som arbetar med barn – och till slut för hela samhället.

Det finns alltså i detta sammanhang en politisk dimension som inte får glömmas bort. Staten har det övergripande ansvaret och svarar inför FN:s barnrättskommitté i Genève när det gäller hur Sverige

efterlever barnkonventionen. Men om konventionen ska få genomslag krävs ett helhjärtat engagemang också från kommuner och landsting. Vi har idag fått en rad konkreta exempel på vad som kan göras för att öka det engagemanget. Det jag vill tillägga är hur viktigt det är att huvudmännen aktivt stimulerar till en fördjupad diskussion kring de värderingar som ligger till grund för både barnkonventionen och andra viktiga dokument av liknande slag, till exempel Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna. Jag har i mitt anförande velat peka på hur detta kan gå hand i hand med ett samtal om yrkesetiska frågor.

De senare är i första hand ett ansvar för oss själva. Det är vi lärare, sjuksköterskor, socionomer, psykologer och läkare, som måste hålla vår yrkesetik levande. Lärarförbundet och Lärarnas riksförbund har här tagit ett utmärkt initiativ genom att inrätta sitt gemensamma Lärarnas yrkesetiska råd. Man erbjuder skolor och kommuner etikseminarier till en närmast symbolisk kostnad. Men intresset har hittills varit relativt svalt och många känner inte ens till att erbjudandet finns. Andra frågor har trängt sig före. Som det så ofta blir. Inte bara i den pedagogiska världen.

Men jag menar att så mycket till slut hänger på om vi har en någorlunda stabil värdegrund att stå på. Utan den bli arbetet med läroplaner, likabehandlingsplaner, elevhälsans måldokument liksom socialtjänstens arbete med barn som far illa märklöst och utan verklig substans. Om vi ska göra allvar av innehållet i barnkonventionens artikel 3, alltså att barnets bästa ska komma i främsta rummet, så måste vi också få politiska beslut om att arbetet med barnets mänskliga rättigheter och vår egen yrkesetik alltid ska komma i främsta rummet när vi planerar våra olika verksamheter för barn och ungdomar. Ingenting kan vara viktigare!

Referenser

1. Föräldrabalk (1949:381, uppdaterad t.o.m SFS 2010:1204)
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19490381.htm>
2. Proposition 1978/79:67 om förbud mot aga. Sveriges Riksdag 1978.
http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=37&doktyp=prop&rm=1978/79&bet=67&dok_id=G20367
3. Föräldrastöd. Statens Folkhälsoinstitut 2010. <http://www.fhi.se/Handbocker/Uppslagsverk-barn-och-unga/Foraldrastod/>
4. FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. 1948.
http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/pod/?action=pod_show&id=71&module_instance=6
5. FN:s konvention om barnets rättigheter. 1989.
<http://www.rb.se/vartarbete/barnkonventionen/Pages/langversion.aspx>
6. Nordenfelt, L. Om mänsklig värdighet. Vårdalinstitutets Tematiska rum: Leva med demens.
<http://www.vardalinstitutet.net/documentarchive/1168/1575/1576/3213/3233/4188.pdf?objectId=7378>
7. Etik i socialt arbete. Etisk kod för socialarbetare. Akademikerförbundet SSR 2006
<http://www.akademssr.se/sokresultat?searchwords=etik+kod>
8. Yrkesetiska principer för psykologer i Norden. Sveriges Psykologförbund 1998.
<http://www.psykologforbundet.se/SiteCollectionDocuments/Yrket/yrkesetiska.pdf>

9. ICN:s etiska kod för sjuksköterskor. Svensk sjuksköterskeförening 2007.

<http://www.swenurse.se/PageFiles/2582/SSF%20Etisk%20kod%20t%20webb2.pdf>

10. Lärares yrkesetiska principer. Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund 2001.

<http://www.lararesyrkesetik.se/web/yrkesetik.nsf/doc/005324D7?opendocument>

11. WMA International Code of Medical Ethics. WMA 1949.

<http://www.wma.net/en/30publications/10policies/c8/index.html>

12. Declaration of Lisbon on the rights of the patient. WMA 1981, reviderad 2005.

<http://www.slf.se/Lakarrollen/Etik/WMA-dokument/Declaration-of-Lisbon-on-the-rights-of-the-patient/>